

The Recognition and Analysis of Different Periods of Construction of Imāmzādeh Ja‘far in Boroujerd

Ali Sajadi*

Assistant Professor, Department of Archeology, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran

Abstract

The history of architecture in Lorestan remains shrouded in ambiguity. This uncertainty likely stems from the lack of comprehensive and targeted studies on its architectural heritage. The Ourchin dome of Imamzadeh Ja‘far, located in the cold region of Borujard, possesses architectural characteristics typically found in the warm and rainy regions of southwestern Iran. Both architectural evidence and inscriptions suggest numerous interventions in the building across different periods. Therefore, studying this architectural monument in depth is crucial. With this objective and the assumption of a Seljuk period foundation, efforts were made to investigate the early period, construction stages, and pattern of the Imamzadeh Ja‘far tomb’s Ourchin dome. Through an examination of the architectural structure, archaeological excavations, inscriptions, and comparative analyses with similar structures, the research aimed to re-evaluate the building’s structural changes and identify its construction periods using a descriptive/analytical methodology. Key questions addressed included the tomb's basic plan and structure, construction timeframe, and the nature of its Ourchin dome design.

The research concluded that the main building originated as a Seljuk-era tomb tower with an octagonal plan. Subsequently, during the Ilkhanid period, the structure was reinforced with the addition of buttress. Interestingly, the dome pattern drew inspiration from the cypress-shaped Ourchin domes prevalent in southwestern Iran.

Keywords: Imāmzādeh Ja‘far, Boroujerd, Ourchin Dome, Muzrasi dome, Tomb architecture.

* Corresponding Author, Email: sajadi.ali86@gmail.com

بازخوانی و تحلیل دوره‌های ساخت امامزاده جعفر بروجرد

علی سجادی*

استادیار پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

چکیده

تاریخ معماری لرستان همچنان آکنده از ابهام است. این ابهام افزون‌برکمی بررسی‌های انجام‌شده، به‌نظر ناشی از عدم مطالعات دقیق و هدفمند این آثار بوده است. امامزاده جعفر، نمونه‌ای از آرامگاه‌های با گنبد اورچین در منطقه سردسیر بروجرد و درحاشیه فلات مرکزی ایران است که دارای مشخصه‌های معماری مناطق گرم و پر باران حوزه جنوب غرب ایران است. شواهد معماری و کتیبه‌ها، نشان از مداخلات فراوانی دارد که طی دوره‌های مختلف در بنا صورت پذیرفته و نظرات متفاوتی پیرامون بنا ارائه شده است و به همین خاطر شناخت ساختار اولیه و دوره‌های ساخت آن را ضروری می‌کند. بر این مبنای با هدف شناخت هسته اولیه، مراحل ادواری توسعه و با این فرض که این بنا در دوران سلجوقی بنیان نهاده شده کوشش شده تا براساس مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای و گمانه‌حفرشده و کتیبه‌نویافته، ساختار معماری و تغییرات سازه‌ای، مورد کنکاش مجدد قرار گرفته و با آثار مشابه مقایسه تطبیقی و به روش توصیفی-تحلیلی، مورد بحث واقع شود و برای این پرسش‌ها پاسخ درخوری پیدا کند که پلان و ساختار اولیه آن به چه شکلی بوده و در چه دوره‌ای بنیان نهاده شده است؟ گنبد اورچین آرامگاه از چه الگو و بناهایی اقتباس شده است؟ نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که بنای اصلی از نوع برج‌های آرامگاهی دوره سلجوقی با پلان هشت‌ضلعی بوده و در دوره ایلخانی با ایجاد پشت‌بند، هسته اصلی تقویت شده است. الگوی گنبد آن از گونه گنبد‌های اورچین سروی شکل منطقه جنوب غرب ایران مانند گنبد شابوالقاسم دزفول اقتباس شده است.

کلیدواژه‌ها: امامزاده جعفر بروجرد، گنبد اورچین، گنبد مضرس، معماری آرامگاهی.

* نویسنده مسئول مکاتبات با پست الکترونیک: sajadi.ali86@gmail.com

۱- مقدمه

معماری آرامگاهی در گستره جهان اسلام، یکی از موضوعاتی است که مورد توجه محققین قرار گرفته و پژوهش‌های گسترده‌ای به‌صورت موضوعی و موردی درخصوص آن انجام شده است. در این میان بناهای آرامگاهی با گنبدهای اورچین/مضرسی نیز از لحاظ ساختار، فرم، تزئینات و غیره مورد بحث و بررسی قرار گرفته و کتب و مقالاتی در این رابطه به چاپ رسیده است. با این حال هنوز زوایای ناشناخته زیادی در رابطه با این گونه از آرامگاه‌ها وجود دارد.

آرامگاه امامزاده جعفر بروجرد بعداز مسجد جامع، یکی از قدیمی‌ترین و شاخص‌ترین بناهای تاریخی استان لرستان به شمار می‌رود. این بنا در داخل محدوده قلعه قدیمی شهر و در نزدیکی حصار و در مجاورت یکی از قدیمی‌ترین محلات شهر به نام دودانگه واقع بوده است. با وجود اینکه این بنا حداقل در قرن هشتم ه.ق وجود داشته است اما مورد اشاره مورخینی چون حمدالله مستوفی که از دو مسجد «جامع حدیث و جامع عتیق» در شهر بروجرد نام برده‌اند، واقع نشده است (۱۳۶۲: ۷۰). براساس یادمان‌های آرامگاهی به‌جا مانده، ساخت مقابر برجی شکل در اواخر قرن چهارم ق. رواج یافته و از قرن پنجم تا هشتم ه.ق فرم هشت‌ضلعی درکنار سایر اشکال مقبره‌سازی، یکی از فرم‌های اصلی شده ولی از قرن نهم ق. از رواج افتاده است. کیانی اختلاف برج مقبره‌ای هشت‌گوش با هشت‌ضلعی گنبددار را در طول و عرض آن‌ها عنوان کرده است؛ به طوری که برج‌های مقبره‌ای هشت‌گوش ارتفاعشان بلند ولی از لحاظ عرض محدود و فشرده‌اند (کیانی، ۱۳۷۴)، سبک عمده بناهای آرامگاهی دوره ایلخانی را بناهایی با پلان هشت‌ضلعی با گنبدی چندوجهی، یا رک مخروط و یا اورچین/مضرسی برفراز آن تشکیل می‌داد. مقبره‌های این دوران اکثراً بر روی مصطبه‌ای بنا شده و دو طبقه‌اند. طبقه بالا را اتاق مقبره و طبقه زیرین را سرداب تشکیل می‌دهد. گنبد «اورچین» از لحاظ شکل بیرونی، شبیه گنبد رک است و روی آن پلکانی دوردار وجود دارد. از این نوع گنبد فقط جهت مقابر و آرامگاه‌ها استفاده می‌شده است (اقتداری: ۱۳۷۵: ۱۰۰-۹۷) و با نام‌های «مقرنس/مضرس» و «پله‌پله مضرسی» (زمرشیدی، ۱۳۸۷). معرفی شده و برخی از محققان، از آن‌ها به‌عنوان میل مقدس. (اقتداری: ۱۳۷۵: ۱۰۰-۹۷) و بعضی نیز به‌عنوان گنبد کاذب یاد کرده‌اند (زمانی فرد، ۱۳۸۱: ۲۲۷-۲۷۸). تشبیه به «نان قندی» نیز از سوی گذار صورت گرفته است (گذار و سایرین، ۱۳۶۷: ۱۷۴). تعدادی از پژوهشگران هنر و معماری، این نوع گنبد را خاص مناطق گرم‌وخشک مانند قسمت‌های پایین عراق می‌دانند که در جاهای دیگر مانند ایران یا سوریه نیز گنبدهای مشابه معمولاً در مقابل باران و برف از طریق سقف‌های قیفی نگهداری می‌شدند (بلر و جاناتان، ۱۳۸۱: ۷۸-۷۹). این نوع گنبد که در ساخت تعداد قابل توجهی آرامگاه، قدمگاه و مقام به کار رفته است از لحاظ شکل کلی در زیرمجموعه گنبدهای رک به شمار آمده است؛ با این تفاوت که نمای آن‌ها به‌صورت پله‌پله /مضرس است. البته شکل مضرس نیز بر سه گونه نوع مخروطی، نوع سروی و نوع ناری (خفته) تقسیم می‌شود و هر گونه نیز به دسته‌های مختلفی قابل تقسیم هستند. گستره وسیع این سبک در حوزه جنوب غرب کشور و امتداد این گستره در داخل عراق و سوریه نشان از اهمیت آن داشته و نمی‌تواند به‌عنوان سبک معماران محلی تلقی شود. این سبک ریشه در سنت‌های معماری کهن دارد و در عین حال واجد ویژگی‌های خاص منطقه‌ای است (سجادی، ۱۳۹۶، ۲۹۱-۲۸۸). بنا به نظر هیلن براند، تاریخچه پیدایش گنبدهای اُرچین در معماری اسلامی به قرون میانه هجری بازمی‌گردد و گستردگی این نوع گنبد را در منطقه‌ای به وسعت سرزمین‌های تحت حکومت سلجوقیان از سیستان تا دمشق با ذکر نمونه‌های شاخص این منطقه همچون آرامگاه مسلم ابن قریش در امام دور سامرا (۴۷۹ ق.)، زبیده خاتون در بغداد (۵۹۸ ق.) و نورالدین در دمشق (۵۶۹ ق.) نوشته است (هیلن براند ۱۳۷۰: ۳۹۰ و اتینگهاوزن و سایرین، ۱۳۷۸: ۴۰۵).

درخصوص تاریخ‌گذاری این گونه از گنبدها نظرات مختلفی ارائه شده است. در دوره [سلجوقی] گنبدسازی در بناهای آرامگاهی در جنوب ایران برخلاف بناهای هم‌دوره خود در شمال ایران سبک خاص خود را یافت و با انواع گنبد در جاهای دیگر متمایز شد و نوع جدیدی از گنبد که همان گنبد مضرس یا اورچین است در بناهای آرامگاهی به منصف ظهور رسید (گروبه و سایرین، ۱۳۸۸).

شکل ۱. موقعیت امامزاده جعفر در شهر بروجرد
(مأخذ: گوگل ارت 13/4/2022، E: 48°46'14.10، N: 33°53'47.17)

اتینگهاوزن قدیمی‌ترین گنبد مضرسی را، مقبره مسلم بن قریشی در «امام در» سامرا به تاریخ ۴۶۳ ق. می‌داند (اتینگهاوزن، و الگ گرابر، ۱۳۷۸: ۴۰۵). پوپ زمان پیدایش آن‌ها را به احتمال سده هجدهم یا نوزدهم میلادی ذکر می‌کند (پوپ، ۱۳۶۵: ۱۱۹ و ۱۲۰) برخی از محققین، گنبد اورچین امامزاده جعفر بروجرد را اولین گنبد اورچین به‌کاررفته در ایران به شمار آورده و آن را متعلق به قرن پنجم ق. دانسته‌اند (بزرگمهری و خدادادی، ۱۳۹۲: ۲۱۳). علاوه بر آن گنبد مضرسی تماماً سنگی لیشر در شهرستان گچساران، استان کهگیلویه و بویراحمد نیز متعلق به دوره سلجوقی معرفی شده است (راستی دوست ۱۳۸۷: ۷۲-۷۵) اما قدیمی‌ترین گنبد مضرسی تاریخ‌دار شناخته‌شده در ایران متعلق به امامزاده عبدالله شوشتر به تاریخ ۶۲۹ ق. است (سجادی، ۱۳۹۶: ۱۶۴ و ویلبر ۱۳۶۵: ۱۱۵). بناهای آرامگاهی با گنبد مضرسی در ایران عمدتاً دوره ایلخانی و بعد از آن تاریخ‌گذاری شده‌اند، اما احتمال سلجوقی بودن برخی از بناها نیز همچون مقام حضرت خضر در شوشتر و شابلوقاسم دزفول و غیره وجود دارد. به هر حال اظهار نظر در مورد قدمت این‌گونه آرامگاه‌ها به دلیل انجام مرمت‌ها و بازسازی‌های مکرر، عدم وجود مدارک مورد استناد و نیز انجام نشدن پژوهش‌های لازم، کار بسیار مشکلی است و هنوز تاریخ دقیقی در ارتباط با بناهای آرامگاهی با گنبد اورچین ایران ارائه نشده است. با این وصف تا روشن شدن زوایای مجهول و پنهان معماری آرامگاهی راه درازی در پیش است.

آرامگاه امامزاده جعفر بروجرد با گنبدی از گونه اورچین (مضرس) یکی از بناهای آرامگاهی شناسایی شده در منطقه سردسیر بروجرد بوده که دارای مشخصه‌های معماری مناطق گرم و پرباران حوزه جنوب غرب ایران است. اکثر محققینی که به صورت موردی و موضوعی به آن اشاره کرده‌اند آن را متعلق به دوره ایلخانی دانسته‌اند (ایزدپناه، ج ۲، ۱۳۵۵: ۵۲۲). کامفر تاریخ ساخت آن را ۷۵۰ ق. آورده است (کامفر، ۱۳۷۶: ۱۱). در دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، به استناد تاریخ ۷۱۷ ق. در بنا آن را از بناهای قرن هشتم هجری به شمار آورده است (عقابی، ۱۳۷۶: ۱۰۹). اما این تاریخ در بین کتیبه‌های بنا شناسایی نشد. در این میان برخی از محققین نیز آن را به دوره سلجوقی منسوب کرده‌اند (بزرگمهری و خدادادی، ۱۳۹۲: ۲۱۳ و حسینی اصل و سایرین، ۱۳۹۸: ۱-۱۳). در کتاب آثار باستانی و تاریخی لرستان تصویری از سنگ قبری با تاریخ ۵۱۰ ق. در داخل مقبره آورده شده است (ایزدپناه، ۱۳۵۵: ۵۷۱). افزون بر آن کشف یک کتیبه سنگی به خط کوفی تزئینی مورق یا برگ‌دار از دوره میانه اسلامی (دوره سلجوقی) بر اهمیت موضوع افزوده و دریچه جدیدی برای تاریخ‌گذاری این محوطه و آرامگاه گشوده است، این کتیبه از لحاظ نوع خط و تزئینات در نوع خود کم‌نظیر است. از آنجایی که گستره پراکندگی این‌گونه گنبد عمدتاً مناطق جنوبی کشور بوده است، حضور این‌گونه از گنبد اورچین در منطقه سؤال‌برانگیز است. با این وجود تاکنون مطالعه جامعی در مورد ریخت‌شناسی، روند ساخت و

تاریخ‌گذاری بخش‌های مختلف آن صورت نگرفته است، براساس این رویکرد و با هدف بازشناسی هسته اولیه، شناخت شاخصه‌های معماری و مراحل ادواری ساخت و توسعه آن و با این فرض که این بنا در دوران سلجوقی بنیان نهاده شده، در این رابطه کوشش شده است تا ساختار معماری و تغییرات سازه‌ای آن کنکاش مجدد شده و دوره‌های ساخت آن مورد تحلیل و بازشناسی واقع و برای این پرسش‌ها پاسخ درخوری پیدا شود؛ یعنی پلان و ساختار اولیه آن به چه شکلی بوده و در چه دوره‌ای بنیان نهاده شده است؟ گنبد اورچین آرامگاه امامزاده جعفر از چه الگو و بنایی اقتباس شده است؟ به همین خاطر لزوم مطالعه این یادمان‌های معماری و گونه‌شناسی آن‌ها ضروری است.

پژوهش حاضر به شیوه تک‌نگاری با نگرش تاریخ معماری و نیز خوانش کتیبه سنگی کوفی مکشوفه انجام شده و داده‌ها و اطلاعات به دوروش میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری شده است. همچنین با استفاده از روش توصیفی - تطبیقی - تحلیلی برای مطالعه سیر تحولات تاریخی این گونه ویژه از آرامگاه با گنبد اورچین در استان لرستان تلاش شده تا براساس ساختار معماری و کندوکاوهای انجام شده و استناد به کتیبه‌ها و نیز مقایسه با آثار هم‌عصر و همگون، سیر تحولات و توسعه آن مورد بحث و کنکاش قرارگیرد.

۲- پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های گسترده‌ای به صورت موضوعی و موردی درخصوص معماری آرامگاهی انجام شده است. در این رابطه گنبد‌های مضرس یا اورچین بناهای آرامگاهی نیز مورد بررسی و بحث قرار گرفته و کتب و مقالاتی در این رابطه به چاپ رسیده است.

درمیان محققین خارجی هر تسفلد، اتینگهاوزن و گرابر، هیلن براند، به مباحث کلی در مورد این گنبد‌ها پرداخته‌اند (اتینگهاوزن، و الگ گرابر، ۱۳۷۸: ۴۰۵ و هیلن براند ۱۳۷۸ و Herzfeld, 1942) گروه در مقاله‌ای ضمن بررسی و شناسایی گنبد دورچین، آن‌ها را از نظر فرم، ساخت و ساختار مورد مطالعه قرار داده است (گروه و سایرین، ۱۳۸۸). درمیان پژوهشگران متقدم داخلی، اولین مرجع درباره گنبد‌های مضرس مقاله‌ای است به قلم آقای مهرداد صمدی با عنوان «سبک معماری گنبد شابلوقاسم شاه‌آباد دزفول» که در کتاب آثار شهرهای باستانی سواحل و جزایر خلیج فارس چاپ شده است (اقتداری، ۱۳۷۵). در این مقاله به فرم مضرسی گنبد‌ها و پراکندگی این آثار در ایران و عراق اشاره شده است. اقتداری همچنین در کتاب آثار و بناهای تاریخی خوزستان به معرفی تعدادی از گنبد‌های مضرس استان خوزستان پرداخته است (اقتداری، ۱۳۷۵). و پیرنیا در ذیل گنبد‌های رک به این‌گونه گنبد‌ها اشاره کرده و در مورد نحوه اجرای آن‌ها نوشته است: «گاهی اجرای گنبد‌های رک به صورت پله‌پله است که به آن اورچین گویند» (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۲۸). بزرگمهری و خدادادی در کتاب سیر تحول معماری ایران، گنبد امامزاده جعفر بروجرد را متعلق به قرن پنجم ق؛ و اولین گنبد اورچین مشاهده شده در ایران به شمار آورده‌اند (بزرگمهری و خدادادی، ۱۳۹۲: ۲۱۳).

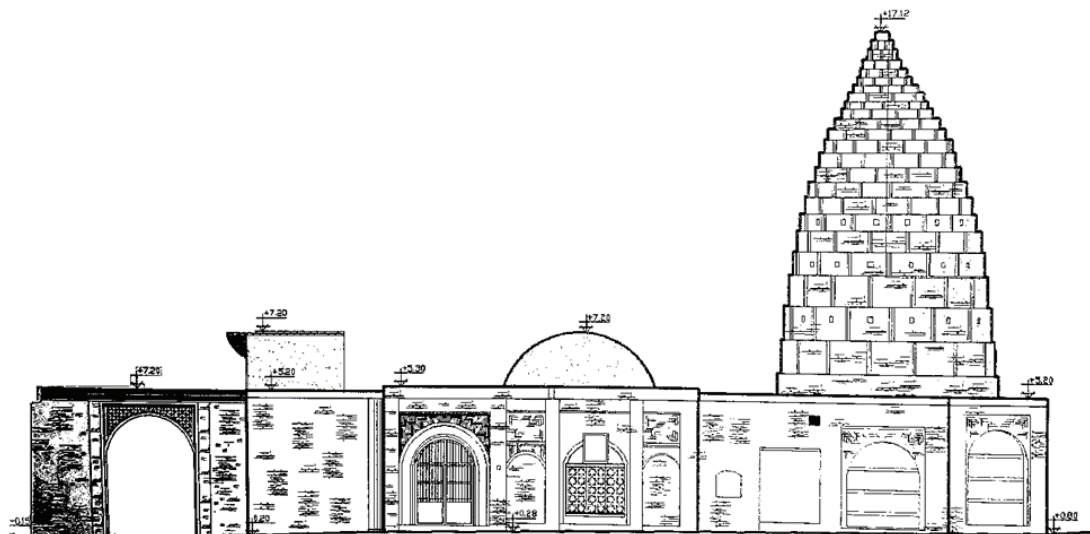
مقاله‌ای با عنوان «سیر تکاملی گنبد اورچین براساس عوامل مؤثر در شکل‌گیری یک نماد معماری» به بحث در رابطه با عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن پرداخته و ساختار هندسی و انواع گنبد اورچین را تحلیل کرده است (سعیدیان و سایرین، ۱۳۹۱: ۱۱۱-۱۲۷) مقاله‌ای نیز به موضوع بازشناخت چگونگی شکل‌گیری گنبد اورچین (با تأکید بر ساختار هندسی و معماری) اشاره کرده است (سعیدیان و سایرین، ۱۳۹۰: ۴۷-۶۶). صالحی کاخکی و سپیدنامه نیز در مقاله‌ای با عنوان «پژوهشی درخصوص تاریخ و معماری گنبد مضرس در معماری ایران» به پراکندگی، تاریخچه، خاستگاه ریخت‌شناسی این نوع گنبد در ایران پرداخته‌اند (سپیدنامه و صالحی کاخکی، ۱۳۹۳: ۴۳-۵۲). افزون بر این‌ها، آرامگاه‌های دارای گنبد‌های مضرس نیز به طور موردی در مقالاتی مورد اشاره قرار گرفته‌اند: از جمله مقاله «عوامل مؤثر در شکل‌گیری گنبد اورچین، نمونه موردی: گنبد امامزاده سید صلاح‌الدین محمد (ع) آبدانان (محمودی و رنجبر، ۱۳۹۹: ۴۷-۵۸)، مورد بحث قرار گرفته است؛ اما در رابطه با بنای امامزاده جعفر بروجرد، نامی از این بنا در کتاب‌های جغرافیای تاریخی دوره میانه اسلامی به میان نیامده است و در قدیمی‌ترین نقشه ترسیمی از بروجرد که در ۱۸۵۰ م. توسط یک گروه روسی تهیه شده، تنها نام امامزاده جعفر ثبت شده است (مهریار و تهرانی، ۱۳۷۸). ایزدپناه در کتاب آثار باستانی و تاریخی لرستان، نیز

به معرفی و توصیف بنا پرداخته و بخشی از کتیبه‌های آن را نیز منتشر کرده است (ایزدپناه، حمید، ۱۳۵۵). کامفر در گزارش پرورنده ثبتی، متن دقیق‌تری از کتیبه‌ها ارائه داده است (کامفر، ۱۳۷۶: ۱۱). در کتاب «آرامگاه‌های جنوب غرب کشور» به مقایسه تطبیقی این مقبره با آرامگاه‌های اورچین استان خوزستان مبادرت شده است (سجادی ۱۳۹۶). همچنین در مقاله «گونه‌شناسی معماری آرامگاهی در زاگرس میانی (لرستان)» این آرامگاه در گونه‌گنبد‌های اورچین مورد بحث و بررسی قرار گرفته است (سجادی، ۱۴۰۰: ۵۵۱-۵۶۶) در دائرةالمعارف اسلامی به توصیف عمومی بنا پرداخته شده و با استناد وجود تاریخ ۷۱۷ ق. در بنا، آن را از بقعه‌های قرن هشتم معرفی کرده است (عقابی، ۱۳۷۶: ۱۰۹). با این حال نظرات متفاوتی پیرامون این بنا ارائه شده و از طرفی دوره ساخت و روند مرمت و توسعه بنای امامزاده جعفر بوجود تاکنون بازخوانی و مورد مطالعه و تحلیل واقع نشده است.

۳- بررسی و توصیف بنا این آرامگاه در خیابان جعفری بوجود و در یکی از محلات قدیمی شهر به نام دودانگه و درکنار حصار اصلی شهر قرار داشته است.^۱ پیرامون بنای امامزاده جعفر را گورستانی عمومی احاطه کرده است (شکل ۱). مجموعه امامزاده جعفر

از درگاه ورودی، صحن و آرامگاه تشکیل شده است (شکل ۲). درگاه آستان امامزاده در قسمت غربی امامزاده قرار دارد. در گذشته صحن امامزاده از طریق این درگاه با محله دودانگه مرتبط می‌شده است. آستانه ورودی مجموعه، درگاهی با طاق هلالی نیم‌دایره است که با آجرهای پیش‌بر و قالبی گل‌انداز و کاشی معقلی تزئین شده و دارای ویژگی‌های معماری دوره زند و قاجاریه است. آرامگاه نیز با زیربنای ۲۲ × ۲۰ مترمربع، شامل ایوان ورودی، دو حجره موسوم به زائرسرا واقع در دو سمت ایوان، پیش‌فضا، شبستان، گنبدخانه و سرداب است. ایوان ورودی دارای طاقی به عرض و ارتفاع ۴/۱۰ × ۷/۵ سانتی‌متر با قوسی از نوع تیزه‌دار است و در زیر طاق آن کاربردی نیم‌کار دوازده ضلعی ساده‌ای با دو گوشوار مقرنس آینه‌کاری شده، اجرا شده است.

شکل ۳. طرح نمای شمالی امامزاده (Source: Lorestan Cultural Heritage Archive)

همچنین اطراف ایوان تا بالای سردر با کاشی مزین شده است. ایوان ورودی، با استناد به کتیبه قسمت بالایی درب چوبی توسط تقی خان حاکم وقت بروجرد، (دوره زندیه) به سال ۱۲۰۳ ق. بنیان نهاده شده است (ایزدپناه، ج ۲، ۱۳۵۵: ۵۱۷-۵۱۸). مطابق کتیبه سنگی بالای ایوان ورودی، رواق و ایوان در سال ۱۲۰۸ و سال ۱۲۰۹ ق. نیز به دستور وی تجدید بنا و یا تعمیر شده و الحاقاتی از جمله حجره‌هایی با ستون‌های چوبی و پوشش سقف تیروخته چوبی برای استراحت زائرین در طرفین ایوان ورودی به آن اضافه شده است (ایزدپناه، ۱۳۵۵: ۵۱۷). بعد از ایوان ورودی، پیش‌فضایی در ابعاد ۹×۳ متر در جهت عرضی بنا قرار دارد و شبستانی با پوشش طاق و تویزه در امتداد آن قرار دارد که از جهت شرق و جنوب، فضای گنبدخانه را به صورت L شکل احاطه کرده است (شکل ۲). ازاره این فضا کاشی‌کاری شده و قسمت بالایی آن آینه‌کاری است. در دو سمت شمال و جنوب ورودی اصلی به گنبدخانه دو حجره با دو درب چوبی منبت‌کاری شده قرار دارد. پلان داخلی گنبدخانه هشت‌ضلعی و در هر ضلع آن یک طاق نمای عمیق قرار گرفته است. هر طاق نما دارای دری از جنس چوب است که بلندی هر یک از آن‌ها به یک اندازه و برابر با ارتفاع ۱/۲۰ متر ساخته شده‌اند. در وسط حرم، ضریحی از چوب و فلز و ریشو قرار دارد. در پایین ضریح، تزئینات حجاری با اشکال پیچ‌های تزئینی با طرح‌های گیاهی و اسلیمی و کتیبه به کار رفته است.

گنبدخانه دارای درب چوبی دو لنگه بسیار نفیسی به ابعاد ۱/۶۶×۲/۳۵ متر است که با نقوش هندسی و طرح‌های اسلیمی و کتیبه آراسته شده و شاهکاری از هنر منبت‌کاری دوره صفویه است. بنا بر کتیبه آن، در سال ۹۱۷ ق. (اوایل دوره صفویه) تعمیراتی توسط شخصی به نام «حسن ابن محمود آوریاد» در بنای امامزاده جعفر صورت گرفته و شبستان واقع در شرق و شمال گنبدخانه به بنا الحاق شده است. این تعمیرات احتمالاً پس از وقوع زمین‌لرزه‌ای که در سال ۹۰۰ ق. / ۱۴۹۵ م. در جبال روی داده صورت گرفته است (امیرسز و... ۱۳۷۰: ۱۵۴).

به استناد متن کتیبه مذکور «. فی ظهور امامزاده عظیم‌الشان سیدالسادات فی العالم امامزاده جعفر بن موسی الکاظم علیهماالسلام فی تاریخ سبع و عشر و تسعمانه»، امامزاده جعفر (ع) فرزند امام موسی کاظم (ع) است. در کتاب منقله الطالیبه به نقل از ابوجعفر حسینی نسب‌شناس و دیگران در (لیل) و در (صح) آورده است: «از جمله واردین به بروجرد، ابوالقاسم جعفر بن حسین بن علی بن حسن مکفوف بن حسن افطس است» (ابن طباطبا، ۱۳۹۵: ۱۲۶). که بر این اساس، نصب او با پنج واسطه به امام سجاد (ع) می‌رسد (مولانا بروجردی ۱۳۵۳: ۲۱۷-۲۱۶). در اطراف درب کتیبه‌ای گچی وجود دارد که در آن کلمه «یا الله» به صورت معکوس تکرار شده که نشان می‌دهد از قالب چوبی منفی استفاده شده است. بر قسمت میانی بالای درب چوبی زنجیری نصب شده که مانند زنجیر مزار یا خانقاه درویش به دو طرف هر لنگه آویزان شده است.

علی سجادی

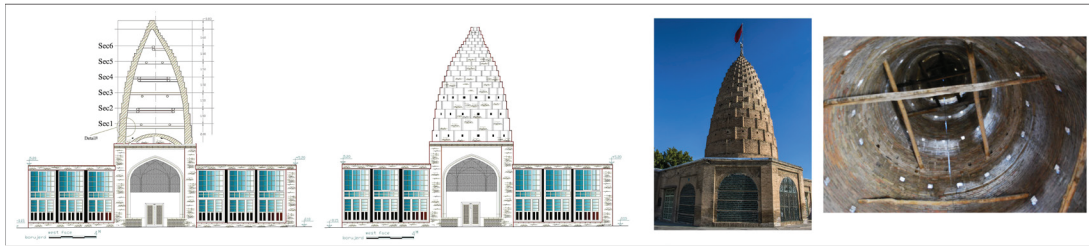
تنها آثار نقاشی موجود در بنا، در جبهه شرقی ایوان ورودی و در قسمتی که تزئینات آینه‌کاری از بستر جدا شده و ریختگی پیدا کرده است دیده می‌شود. این لایه نقاشی از نوع تزئینی بر زمینه لاجوردی با رنگ‌های، سبز و آخرا با قلم‌گیری سیاه با طرح‌های ترنج و اسلیمی بوده است (مهندسین مشاور نو اندیش ۱۳۸۶: ۱۱۶). این نقاشی‌ها احتمالاً در زمان ساخت ایوان یعنی دوره زندیه و یا بعد از آن (دوره قاجاریه) به بنا اضافه شده‌اند.

سرداب، در ابعاد $۲/۷۰ \times ۱/۳۰$ متر به بلندی ۳ متر، شش پله از کف حرم پایین‌تر است. ورودی آن با طاق ضربی و پوشش آن با طاق آهنگ ساخته شده است. مصالح این فضا را آجر در ابعاد آجرها ۵- $۴/۵ \times ۲۱/۵ \times ۲۱/۵$ تشکیل می‌دهد. تنها کاشی‌های روی قبر در سرداب با طرح‌های تزئینی گل اناری و نقوش گل و برگ و طرح‌های تکرارشونده با طرح اسلیمی و ختایی بر زمینه رنگ زرد و آبی و کاشی‌های لعاب‌دار تک‌رنگ فیروزه‌ای را می‌توان متعلق به دوره قاجاریه دانست. این نوع تزئینات، با تزئینات کاشی روی قبر مدرسه حجتیه بر وجود، متعلق به دوره قاجاری مطابقت دارد.

۴- بحث و تحلیل

مقبره امامزاده جعفر از لحاظ پلان در دسته مقبره‌های با نقشه چندضلعی دارای سرداب و از لحاظ گنبد در گروه مقابر با گنبد رک اورچین قرار می‌گیرد. نمای بیرونی بنا از دو قسمت بدنه به ارتفاع ۵/۵ متر و گنبد اورچین به ارتفاع ۲۰ متر تشکیل شده است. اضلاع بیرونی بنا (گنبدخانه) دارای طاق‌نماهایی با قوس مازهدار است که حاکی از تعمیرات بعدی است. پلان گنبدخانه هشت‌ضلعی است و جرزهای آن از دو بخش تشکیل شده است؛ یکی بخش فضای داخلی هشت‌ضلعی که آهیانه و خود (گنبد اورچین) بر روی آن اجرا شده‌اند. ضخامت متوسط این بخش ۱/۲۰ متر بوده و بخش دیگر تکرار همین فرم در مقیاسی دیگر در پشت آن است (مهندسین مشاور نو اندیش ۱۳۸۶: ۱۱۶). علاوه بر اینکه فرم هشت‌ضلعی نمای بنا را نشان می‌دهد، نقش دیوار پشت‌بند را نیز ایفا می‌کند (شکل ۷).

آهیانه‌ای با قوس بیضی با گوشه‌سازی و اجرای کاربندی شانزده‌ضلعی، بر فراز فضای هشت‌ضلعی داخل گنبدخانه شکل گرفته و با تزئینات آینه‌کاری مزین شده است. در تمامی اضلاع هشت‌گانه فضای داخلی، ورودی‌هایی وجود دارد که به یک حجره کوچک راه پیدا می‌کنند. بررسی نقشه و ساختار بنا نشان می‌دهد که این حجره‌ها جزء هسته اصلی بنا نبوده و در دوره‌های بعد با مسدود کردن بین ورودی‌ها به وجود آمده‌اند (شکل ۵). گنبد از نوع رک اورچین سروی شکل به ارتفاع ۲۰ متر و دارای ۲۲ پله (طبقه) است که شاخصه اصلی بنا نیز به شمار می‌رود (شکل ۳). ساختار گنبد را طبقات (پله‌ها) مدوری (استوانه‌ای) تشکیل می‌دهد که در هر طبقه ۱۰ تا ۱۲ سانتی‌متر نسبت به طبقه پایین عقب‌نشینی کرده است. این پس‌نشستگی طبقات در نمای داخلی گنبد نیز خود را نشان داده و به همان نسبت نما، طبقات نیز در داخل جمع‌تر شده‌اند. برای ایجاد نمای مضرس علاوه بر عقب‌نشینی طبقات، با بیرون‌زدگی گوشه آجرها از بدنه طبقات گنبد به همان اندازه ۱۰ تا ۱۲ سانتی‌متر، مضرس‌های آجری شکل گرفته است. این برجستگی دقیقاً تا حد مقطع طبقه پایینی و درست به اندازه عقب‌نشینی هر طبقه نسبت به طبقه پایینی است. مقطع این گنبد مدور است و مضرس‌ها نیز حول محور دایره ایجاد شده‌اند به همین خاطر حالت مقعر دارند. نمای کلی این نوع گنبد به شکل درخت سرو است و در بین مضرس‌های آن یک روزنه کوچک ۲۰×۲۰ سانتی‌متر تعبیه شده است. تعداد این روزنه‌ها در پله‌های پایین ۱۶ عدد است و از پله دوم شروع و به صورت یک پله در میان و در پله‌های فوقانی به صورت دو پله در میان اجرا شده است (شکل ۶). در داخل گنبد مضرسی، کلاف‌بندی چوبی در ۶ طبقه به کار رفته است. فواصل بین هر بخش از کلاف‌های چوبی به فاصله ۱/۵ متر بوده و تنها در اولین بخش به دلیل نزدیکی به آهیانه این فاصله ۲ متر است. در هر بخش تیرهای چوبی به صورت دو جفت عمود بر هم و موقعیت محور قرارگیری آن‌ها در قالب اجرای شش‌ضلعی محیطی داخلی در ارتفاع مورد نظر است (شکل‌های ۴ و ۶). البته به دلیل کوچک شدن قطر گنبد در بخش فوقانی، تعداد این تیرها نیز به میزان دو عدد، عمود بر هم تقلیل می‌یابد. قطر این تیرها به تناسب طول به‌کارگیری آن‌ها از ۱۵ تا ۲۰ سانتی‌متر متغیر بوده و نکته قابل ذکر، چرخش ۴۵ درجه‌ای تیرهای چوبی هر طبقه نسبت به طبقه دیگر است (مهندسین مشاور نو اندیش ۱۳۸۶: ۱۱۶).

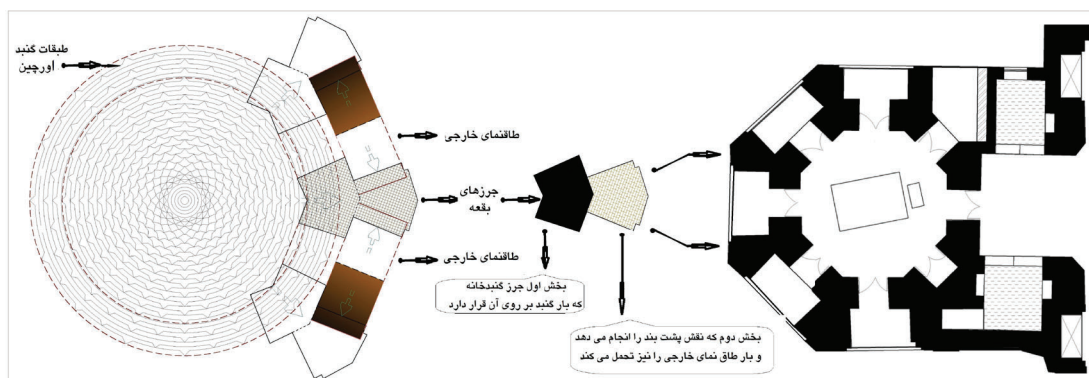
شکل ۴. فضای داخلی گنبد (نگارنده، ۱۳۹۹) شکل ۵. نمای بیرونی (نگارنده، ۱۳۹۹)

شکل ۶. نما و برش از بنا که بیرون و داخل گنبد را نشان می دهد

(منبع: مرکز اسناد میراث فرهنگی لرستان)

یافته‌های معماری

در خلال نیمه اول دهه ۱۳۸۰، بنای امامزاده جعفر (ع) بروجرد با معضل شدید رطوبت مواجه بوده و با وقوع زلزله مخرب ۶ ریشتری در فروردین ماه سال ۱۳۸۵ در بروجرد، صدمات زیادی به این بنای تاریخی وارد شد؛ به گونه‌ای که بخشی از گنبد اورچین آن ریزش کرده و ترک‌هایی در بخش‌های دیگر آن ایجاد شد. در این رابطه طرح مطالعه، آسیب‌شناسی و مرمت بنای تاریخی امامزاده در دستور کار قرار گرفته و تهیه آن به شرکت مهندسی مشاور نو اندیش واگذار شد. در راستای مراحل مطالعات این طرح، شناخت علل و عوامل نفوذ رطوبت، ایجاد سونداژهایی در داخل و اطراف بنا، جزء برنامه‌های آن بوده که زیر نظر مدیریت وقت میراث فرهنگی بروجرد در سال ۱۳۸۵ مطالعات آسیب‌شناسی آن انجام و متعاقب آن در ۱۳۸۶ و در قالب طرح مرمت، گمانه‌هایی جهت آسیب‌شناسی در داخل و بیرون بنا ایجاد شده است. موقعیت یکی از این گمانه‌ها در داخل گنبدخانه و در کنار یکی از اضلاع جنوب شرقی واقع بوده و علاوه بر آن، در چینه ورودی سرداب نیز که تا این زمان مسدود بوده باز شده است. همچنین کانالی به منظور دفع رطوبت در اضلاع شمالی، غربی و شرقی پیرامون بنا ایجاد شده است (مهندسین مشاور نو اندیش ۱۳۸۶: ۱۱۶) براساس یافته‌های حاصل از گمانه ایجاد شده در داخل گنبدخانه، بنای قدیمی تری با پلان هشت ضلعی شناسایی شده که در دوره بعدی، گنبدخانه فعلی با پلان هشت ضلعی با اندکی اختلاف با پلان قدیمی بر روی آن ساخته شده است (شکل‌های ۸ و ۱۱)؛ اما احتمالاً به علت ارتفاع زیاد گنبد، بنای آرامگاه با مشکل ایستایی مواجه شده و با ایجاد پشت بند تلاش شده تا هسته مرکزی تقویت شود و گنبدخانه به فرم کنونی درآمده و در دوره‌های بعدی الحاقات دیگری آن را در میان گرفته است (شکل ۷). نکته قابل توجه در فضای داخلی گنبدخانه این است که طاق‌نماهای داخلی آن، مانند طاق‌نماهای دوره ایلخانی کم‌عرض هستند، اما مانند آنها بلند و کشیده نیستند. این موضوع مورد کنکاش قرار گرفته و با حفر سونداژی در پای دیوار سرداب، تغییر و تحولات معماری بنا بازخوانی شده است (شکل ۸، الف).

شکل ۷. جزر اصلی گنبد و بخش الحاقی

(مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی لرستان تغییرات از نگارنده)

نتیجه نشان داده که سرداب دراصل بخشی از فضای اصلی بقعه بوده و طی دوره‌های بعدی با ایجاد پوشش طاقی به شکل فعلی درآمده است و در نتیجه کف بقعه بالا آمده و ارتفاع فضای داخلی بقعه نیز کاسته شده است؛ بنابراین طاق‌نماهای فضای گنبدخانه دراصل همچون طاق‌نماهای دوره ایلخانی کشیده‌تر و بلندتر بوده‌اند و با ایجاد سرداب از فرم اصلی خود خارج شده‌اند. بر این اساس پلان گنبدخانه فعلی به صورت منفرد در اوایل قرن هشتم ه.ق. مورد بازسازی قرار گرفته است. (شکل ۱۱).

شکل ۸. الف (سونداز حفر شده در پای دیوار سرداب ب) جرز اصلی و جرز الحاقی طاق‌نمای داخلی بقعه ج) طاق‌نمای اصلی در قسمت گنبدخانه و بخش‌های الحاقی

(مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی لرستان و نیز مهندسین مشاور نو اندیش ۱۳۸۶: ۱۱۶)

مقایسه تطبیقی پلان

اظهار نظر در مورد قدمت گنبدهای اورچین به دلیل عدم وجود مدارک مورد استناد و نیز مرمت و بازسازی‌ها مکرر، بسیار مشکل است. با این حال بنای امامزاده جعفر بوجود از نقطه نظر پلان و نوع گنبد با برخی از بناهای شاخص دوره سلجوقی و ایلخانی مورد مقایسه تطبیقی قرار گرفته است (جدول ۱). در این رابطه پلان هسته اصلی بنا با پلان برخی از بناهای دوره سلجوقی مانند گنبد جبلیه کرمان، قرن ۶ ق. (انیسی، ۱۴۰۰: ۲-۱۶). زیارتگاه شیخ جنید یزد (سلجوقی) و هسته اصلی مقبره شیخ عبدالصمد نطنز، آرامگاه کشیت، قرن ۶ ق. (زارعی و سایرین: ۱۳۹۴: ۱۲۱-۱۳۳). آرامگاه شاه فیروز سیرجان (قرون ۸ و ۹ ق.) در محدوده فرهنگی ایران بزرگ نیز با آرامگاه بست/شاهزاده سرباز افغانستان (اواخر قرن ۶ ق/ ۱۲ م؛ و یا اوایل قرن ۷ ق/ ۱۳ م) و در محدوده جهان اسلام به عنوان نمونه با سلطان تلمسان مراکش، ۶ ق (هیلم براند، ۱۳۶۶: ۱۳/۵) قابل مقایسه است.

جدول ۱. مقایسه پلان مقابله همگون با پلان هشت ضلعی

زیارتگاه شیخ جنید یزد، سلجوقی	هسته اصلی مقبره شیخ عبدالصمد نطنز	آرامگاه کشیت قرن ۶ ه.ق (زارعی و سایرین، ۱۳۹۴)	امامزاده جعفر بروجرد. سلجوقی/ ایلخانی	آرامگاه شاه فیروز سیرجان (قرون ۸ و ۹ ق)	سلطان تلمسان مراکش ۶ ق (هیلم براند ۱۳۸۳: ۱۳/۵)

مقایسه تطبیقی گنبد اورچین

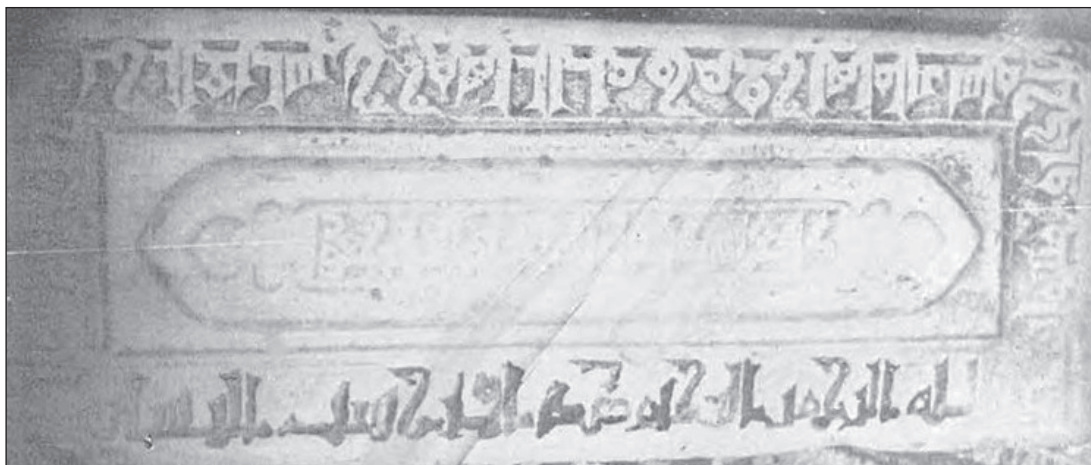
گنبد اورچین از لحاظ شکل در زمره گنبدهای رک محسوب شده و به طور کلی از لحاظ ساختار (شکلی) به سه گونه مخروطی، سروی و ناری (نارخفته) تقسیم می‌شود و هر گونه نیز به دسته‌های مختلفی قابل تقسیم هستند (سجادی ۱۳۹۶: ۲۸۸-). گنبد امامزاده جعفر بروجرد از لحاظ شکلی در گونه سروی قرار می‌گیرد و شاخص‌ترین نمونه‌های قابل مقایسه با آن عبارت‌اند

علی سجادی

بازخوانی و تحلیل دوره‌های ساخت امامزاده جعفر بروجرد

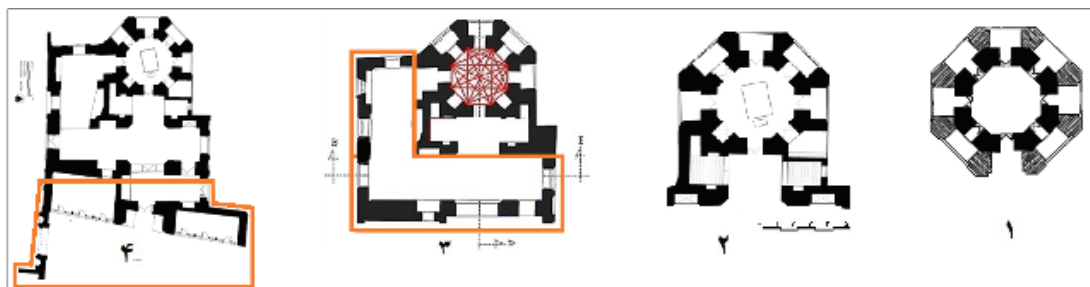
از: گنبد شابلوقاسم دزفول، امامزاده شابلوقاسم لالی، امامزاده بویر (پیر عبدالله)، قدمگاه ابراهیم خلیل هویزه، بقعه امامزاده رودبند دزفول و خضر نبی در شوشتر. گنبدهای نوع سروی درحوزه عراق از لحاظ جزئیات پله‌ها با گنبد‌های نوع سروی ایران اختلاف دارند. با وجود این، این نوع گنبد‌ها مانند گنبد ازگیل پیغمبر در شهر کیف؛ امام حسن بصیر در بصره، زبیده‌خاتون در بغداد (۵۹۸ ق.)، دوره سلجوقی تاریخ‌نگاری شده‌اند (هیلن براند، ۱۳۶۶: ۳۹۰ و هیلن براند، ۱۳۷۸: ۲۷۵-۲۷۹).

مقایسه تطبیقی کتیبه‌ها بنا به گزارش ایزدپناه، سنگ قبری از جنس مرمر سفید در یکی از حجرات وجود داشته است، (شکل ۹) که به خط کوفی گل و برگ‌دار دوره سلجوقی مزین شده است و مربوط به خانمی به نام ست‌النساء بنت‌العباس بن حسن بن عباس بوده که در سنه احدی و خمس مائه (۵۰۱ ق.) وفات یافته است (ایزدپناه، ۱۳۵۵: ۵۷۱). علاوه بر این از دیگر شواهد به دست آمده از دوره سلجوقی، سنگ قبری با کتیبه‌ای از نوع کتیبه‌های دوره میانه اسلام است که اخیراً از یک دیوار خشتی در حرم امامزاده جعفر کشف شده است و برای اولین بار در این مقاله منتشر می‌شود (شکل ۱۰). به علت بازنشسته شدن خادم، شوربختانه اطلاعات بیشتری از موقعیت کشف آن به دست نیامد. بنا بر مفاد کتیبه آن، سنگ قبر متعلق به شخصی به نام محمد ابن حمدویه است. این سنگ قبر از دو منظر حائز اهمیت است: نخستین نکته مهم این لوح، دوره تاریخی آن است که براساس شواهد به دوره میانه اسلامی (سلجوقی) تعلق دارد. مطلب دوم آنکه نوع خط آن کوفی مورق (گل و برگ‌دار) بوده که از خطوط بسیار قامضی ست که کمتر در سنگ قبرها از آن استفاده شده است.

شکل ۹. سنگ قبر به خط کوفی مربوط به ست‌النساء بنت‌العباس مربوط به سال ۵۰۱ ه.ق. (ایزدپناه، ۱۳۵۵: ۵۷۱).

شواهد معماری و کتیبه‌های بنا نشان از تعمیرات و مداخلات فراوانی دارد که طی دوره‌های مختلف در بنا صورت پذیرفته است. این امر، هم ناشی از خرابی‌هایی است که در اثر عوامل طبیعی مانند زلزله‌های متعددی که در منطقه جبال روی داده و باعث آسیب جدی به آن شده و هم محصول توسعه و تعمیرات آن طی دوره‌های متوالی بوده است. در مجموع براساس کندوکاوهای باستان‌شناسی، مقایسه تطبیقی پلان و گنبد، کتیبه‌های مکشوفه و موجود و دیگر شواهد می‌توان چهار دوره تاریخی را برای دوره‌بندی معماری این بنا در نظر گرفت. بنای آرامگاه با پلان هشت‌ضلعی در دوره سلجوقی بنیان نهاده شده و بنا به دلایلی آرامگاه دچار تخریب شده است. در دوره ایلخانی به همان فرم هشت‌ضلعی با اندکی تغییر بازسازی شده اما برای استحکام و ایستایی بیشتر، در هر ضلع یک پشت‌بند به پایه‌های گنبدخانه اضافه شده است. در دوره صفوی ورودی (کفش‌کن) به گنبدخانه الحاق شده و در دوره زندیه، درگاه آستانه و ایوان ورودی و زائرسراها به مجموعه اضافه شده است (شکل ۱۱).

شکل ۱۱. پلان ۱. پلان فرضی اولیه بنا و مراحل توسعه آن (دوره سلجوقی) پلان ۲. الحاق ورودی به گنبدخانه پلان ۳. الحاق شبستان عرضی و فضای غربی پلان ۴. ایجاد ایوان و زائرسرا و درگاه ورودی (مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی لرستان، تغییرات از نگارنده).

نتیجه‌گیری

وجود آرامگاهی با گنبدی اورچین در منطقه سردسیر بروجرد، علاوه بر اینکه نشان‌دهنده گستره حوزه استفاده از این نوع گنبد است، از وجود ارتباط و تبادلات فرهنگی دو منطقه گرمسیر و سردسیر حکایت دارد. مقبره امامزاده جعفر از لحاظ نقشه در دسته مقبره‌های با پلان چندضلعی و گنبد اورچین آن نیز از لحاظ شکل در گروه مقابر با گنبد رک اورچین سروی شکل قرار می‌گیرد که ساختار گنبد آن را، طبقات مدوری تشکیل می‌دهد که در هر طبقه ۱۰ تا ۱۲ سانتی‌متر نسبت به طبقه پایین عقب‌نشینی کرده است. براساس مقایسه تطبیقی آرامگاه‌های با گنبد‌های مضرس، گنبد آرامگاه امامزاده جعفر از گونه رک اورچین سروی شکل با نمونه‌های شاخصی مانند گنبد شابلوقاسم دزفول، امامزاده شابلوقاسم لالی، امامزاده بویر (پیرعبدالله/پیر بویر)، قدمگاه ابراهیم خلیل هویزه و گنبد بقعه امامزاده رودبند خوزستان قابل مقایسه است. یافته‌های حاصل از گمانه‌آیجاد شده در زیر گنبدخانه و شواهد معماری و کتیبه‌ها، نشان از بازسازی و تعمیر و توسعه بنا طی دوره‌های مختلف از دوره سلجوقی تا دوره قاجار حکایت دارد. بنا بر یافته معماری در سوندناژ ایجاد شده، پلان و ساختار اولیه به صورت هشت‌ضلعی بوده که با مقایسه تطبیقی با پلان‌های همگون، این بخش در دوره سلجوقی بنیان نهاده شده و در دوره ایلخانی، پشت‌بندهایی نیز به شکل جرزهای هسته قدیمی بنا، به جرزهای آن افزوده شده و فرم فعلی شکل گرفته است. احتمالاً پشت‌بند برای استحکام بخشی به سازه و ایجاد گنبدی مرتفع ایجاد شده است. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده کاسته شدن ارتفاع فضای داخلی گنبدخانه به واسطه ایجاد سرداب است و با این وصف، نتیجه گرفته می‌شود که طاق‌نماهایی فضای داخلی گنبدخانه نیز در ابتدا بلند و کشیده طرح‌ریزی شده و دارای ویژگی‌های معماری ایلخانی بوده‌اند که با ایجاد سرداب این توازن به هم خورده و از ارتفاع فضای گنبدخانه و نیز طاق‌نماها کاسته شده است. وجود دو لوح قبر متعلق به دوره سلجوقی که یکی به خط کوفی گل‌وبرگ‌دار به تاریخ ۵۰۱ ق؛ و دیگری متعلق به شخصی به نام محمد بن حمدویه متعلق به دوره میانه اسلامی (سلجوقی) که به خط کوفی مورق بسیار زیبایی مزین شده تأییدی بر سابقه این مجموعه در این دوره است.

در مجموع، هسته اولیه این مقبره در دوره سلجوقی با پلان هشت‌ضلعی به صورت بنایی منفرد شکل گرفته و در دوره ایلخانی با پشت‌بندهایی که به هشت‌ضلعی اولیه الحاق شده، تقویت شده و سپس در دوره‌های مختلف توسعه یافته و از حالت بنایی منفرد، به مجموعه‌ای آرامگاهی گسترش یافته و شبستان، پیش‌فضا، ایوان ورودی و دو حجره موسوم به زائرسرا و درگاه آستان ورودی به آن الحاق شده است.

سپاس‌گزاری

وجود ندارد.

منابع مالی

نویسنده اعلام می‌دارد برای انجام این پژوهش از حمایت مالی خاصی بهره‌مند نبوده است.

تعارض منافع

نویسنده این مقاله اعلام می‌دارد در انجام این پژوهش تعارض منافی با فرد دیگری وجود ندارد.

پی‌نوشت‌ها

۱. مختصات جغرافیایی: "N: 33'53'47.17" E: 48'46'14.10"

فهرست منابع

- ابن طباطبا، ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر، (۱۳۹۵). مهاجران آل ابوطالب، ترجمه فارسی کتاب «المنتقله الطالبيه»، ترجمه: محمدرضا عطایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- اتینگهاوزن، ریچارد، والگ گرابر، (۱۳۸۷). هنر و معماری اسلامی، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت.
- اقتداری، احمد، (۱۳۷۵). آثار و بناهای تاریخی خوزستان (دیوار شهریاران)، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و نشر اشاره.
- امبرسز، نیکلاس؛ ملویل، چارلز، (۱۳۷۰). تاریخچه زمین لرزه‌های ایرانی، ترجمه ابوالحسن رده، چاپ اول، تهران، انتشارات آگاه.
- انیسی، علیرضا (۱۴۰۰). «گنبد جبلیه در کرمان؛ بررسی و ارزیابی مجدد»، اثر، دوره ۴۲ (۱): ۱۶-۲. Doi: 10.30699/athar.42.1.2
- ایزدپناه، حمید، (۱۳۵۶). کتیبه‌های بروجرد، تهران: انتشارات سپهر.
- ایزدپناه، حمید، (۱۳۵۵). آثار باستانی و تاریخی لرستان، ج ۲، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- بزرگمهری، زهره و خدادادی، آناهیتا، (۱۳۹۲). سیر تحول معماری ایران از آغاز دوران اسلامی تا پیش از حمله مغول، تهران: انتشارات سروش دانش.
- بلر، شیلا و جانان‌اتان بلوم، (۱۳۸۱). هنر و معماری اسلامی (عراق، ایران و مصر در دوره عباسی)، ترجمه: قیطاسی، انتشارات سمت، تهران: نشر سوره.
- پوپ، آرتور ایهام، (۱۳۷۳). معماری ایرانی: پیروزی شکل و رنگ (ترجمه کرامت الله افسر، چاپ دوم، تهران: فرهنگسرا).
- پیرنیا، محمد کریم، (۱۳۷۰). گنبد در معماری ایران، ویرایش زهره بزرگمهری، نشریه اثر، شماره ۲۰، صص: ۱۳۹-۵.
- حاتم، غلامعلی، (۱۳۹۰). معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، چاپ اول، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- حسینی اصل، سیدمهدی؛ گراوند، افراسیاب و ملک پور، فاطمه، (۱۳۹۸). «معماری بناهای آرامگاهی لرستان در دوره سلجوقیان»، مجموعه مقالات چهارمین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند، دانشگاه بیرجند: ۱-۱۳. <https://civilica.com/doc/978860>
- راستی دوست، مصطفی، (۱۳۸۷). «موقعیت گنبد لیشر»، مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۶۱: ۷۲-۷۵. <https://ensani.ir/fa/article/> ۶۱-۱۳۷۹۶/journal-number
- زارعی محمدابراهیم، حیدری باباکمال یداله، منتظر ظهوری مجید، (۱۳۹۴). «تأملی در باب هویت دو آرامگاه هشت‌ضلعی گنبددار کثیث و نُسک؛ بخش گلباف کرمان»، پژوهش‌های معماری اسلامی، ۳ (۳): ۱۲۱-۱۳۲. <http://jria.iust.ac.ir/article-1-276-fa.html>
- زمانی فرد، علی و حجازی، مهرداد (۱۳۸۱). «نگاهی به مرمت گنبد در ایران»، اثر، شماره ۳۳ و ۳۴: ۲۲۷-۲۷۸.
- زمرشیدی، حسین، (۱۳۸۷). طاق و قوس در معماری ایران، چاپ اول، تهران: شرکت بهسازی و انتشارات شهری ایران
- سپیدنامه، حسین، و صالحی کاخکی، احمد، (۱۳۹۳). «پژوهشی باستان‌شناختی در خصوص تاریخ و معماری گنبد‌های مضرس در بناهای آرامگاهی ایران»، باستان‌پژوه، ۱۶ (۲۱): ۵۲-۴۳. https://bastanpazhouhshj.ut.ac.ir/article_91005.html
- سجادی، علی، (۱۳۹۶). آرامگاه‌های جنوب غرب کشور، چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- سجادی، علی، (۱۴۰۰). «گونه‌شناسی معماری آرامگاهی در زاگرس میانی (لرستان)»، مجموعه مقالات پنجمین همایش ملی باستان‌شناسی ایران،

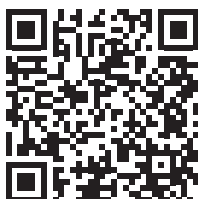
دانشگاه بیرجند: ۵۶۶-۵۵۱. <https://conf.birjand.ac.ir/5ncai>

- سعیدیان، امین؛ قلی، مجتبی؛ زمانی، احسان و انصاری، مجتبی، (۱۳۹۰). «بازشناخت چگونگی شکل‌گیری گنبد اورچین (با تأکید بر ساختار هندسی و معماری)». مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۲(۵)، ۴۷-۶۵. <https://sid.ir/paper/177412/fa>
- سعیدیان، امین؛ قلی، مجتبی؛ زمانی، احسان و بمانیان، محمدرضا، (۱۳۹۱). «سیر تکامل گنبد اورچین بر اساس عوامل مؤثر در شکل‌گیری یک نماد معماری»، نشریه معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۵(۹): ۱۱۱-۱۲۷. https://www.armanshahrjournal.com/article_33223.htm
- عقایی، محمد مهدی، (۱۳۷۶). دایره‌المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، ج ۲/ بناهای آرامگاهی، چاپ دوم تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر اسلامی.
- کامفر، بی‌نام، (۱۳۷۶). «گزارش پرونده ثبتی، امام‌زاده جعفر بروجرد»، مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری لرستان، منتشر نشده.
- کیانی، محمديوسف، (۱۳۷۴). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، چاپ اول، تهران: سمت.
- گدار، آندره، (۱۳۷۱). آثار ایران، ترجمه ابولحسن سروقد مقدم، ج ۲ و ۳، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- گروه، ارنست؛ دیکی، جیمز؛ سیمز، الینور؛ جونز، دالو؛ لیوکاک، رانلد؛ بریج، گای پیترو و گرابر؛ الگ، (۱۳۸۸). معماری جهان اسلام (تاریخ و مفهوم اجتماعی آن)، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: مولی.
- محمودی، مهنوش و رنجبر، ناصر، (۱۳۹۹). «عوامل مؤثر در شکل‌گیری گنبد اورچین (نمونه موردی: گنبد امام‌زاده سید صلاح الدین محمد(ع) آبدانان، ایران)»، مجله هنر و تمدن شرق، سال ۸، (۲۹): ۴۷-۵۸. Doi: 10.22034/jaco.2020.229813.1159
- مستوفی، حمدالله، (۱۳۶۲). نزهت القلوب، تصحیح گای لسترنج، تهران، دنیای کتاب.
- مهریار، محمد و تهرانی، فرهاد، (۱۳۷۸). اسناد تصویری شهرهای ایران در دوره قاجار. تهران: سازمان میراث فرهنگی و دانشگاه شهید بهشتی.
- مهندسین مشاور ابنیه نو اندیش، (۱۳۸۶). «طرح مطالعه و مرمت بنای امام‌زاده جعفر(ع) بروجرد»، مرکز اسناد میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی لرستان.
- مولانا بروجردی، غلامرضا، (۱۳۵۳). تاریخ بروجرد (جغرافیا، حکام، رویدادها)، چاپخانه علمی بروجرد، تهران: صدر.
- هیلن براند، روبرت، (۱۳۶۶). «مقابر در معماری ایران در دوره اسلامی، ترجمه: کرامت الله افسر، به کوشش محمد یوسف کیانی، تهران: انتشارات سمت.
- هیلن براند، روبرت، (۱۳۶۶). معماری اسلامی، ترجمه: باقر آیت الله زاده شیرازی. تهران: روزنه.
- هیلن براند، رابرت، (۱۳۸۳). معماری اسلامی (فرم، عملکرد و معنی)، ترجمه ایرج اعتصام، چاپ دوم، تهران، ناشر: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- ویلبر، دونالد ن، (۱۳۶۵). معماری اسلامی ایران، دوره ایلخانیان، ترجمه عبدالله فریار، تهران: علمی و فرهنگی.

- Herzfeld, E. (1942). Damascus: Studies in Architecture: I. *Ars islamica*, 9, 1-53.
- Google Earth, 2022/4/13

COPYRIGHTS

Copyright © 2023. This open-access journal is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

نحوه ارجاع به این مقاله
سجادی، علی (۱۴۰۲). بازخوانی و تحلیل دوره‌های ساخت امام‌زاده جعفر بروجرد. فصلنامه علمی اثر. دوره ۴۴، شماره ۲ (۱۰۱): ۱۹۸-۲۱۲.

DOI: 10.22034/44.2.198

URL: <https://athar.richt.ir/article-2-1641-fa.html>